

Yazılışı çətin olan sözlərin mənimsədilməsi yolları

Aytac Əlizamin qızı Məmmədli

Bakı Qızlar Universiteti

E-mail: elmarmemmedli100@gmail.com

Rəyçilər: filol.ü.f.d., dos. T.R. İsmayılova,
p.ü.f.d. P.M. Həsənova,

Açar sözlər: lüğət, orfoqrafik məşğələlər, lüğət imlası, orfoqrafiya təhlili, dilin inkişafı

Ключевые слова: словарь, уроки правописания, орфографический словарь, анализ правописания, развитие языка

Key words: dictionary, spelling lessons, dictionary spelling, spelling analysis, language development

Dilin canlılığını qoruyan ən vacib amillərdən biri də məhz yazıdır. Belə ki, millətimizin qədim tarixi mənşəyi, qədim yazı ənənəsi və yazı mədəniyyəti vardır. Dilin inkişaf prosesi, yeniliyi və dəyişikliyi, yeni bir orfoqrafiya lüğətinin nəşr olunması zərurətini yaradır. Professor A. Abdullayev “İbtidai məktəbdə Azərbaycan dili tədrisinin metodikası” kitabında göstərir ki, orfoqrafiya lüğəti, ədəbi dil lüğətinin düzgün yazılışını əks etdirən hüquqi bir qaydadır. İnkişaf edən bu dildə, xüsusən də söz ehtiyatı baxımından, orfoqrafiya lüğətlərindəki yeniliklərin qanuniləşdirilməsi qaydalarında öz əksini tapması üçün yeni prinsiplərin formalaşdırılması lazımdır. Hamımızın bildiyimiz kimi, inkişaf etmiş söz ehtiyatına malik olan dillər zəngin və qüdrətli olanlar sırasına daxildir (2). Çətin sözlərin öyrədilməsi prosesində görülən hər hansı bir qrammatika, lüğət və orfoqrafiya işi dili mənimsəməyə, şüurlu və möhkəm öyrənmə üçün şərait yaratmağa kömək edir. Normal şəraitdə bu cür sözləri şüurlu şəkildə mənimsəmək və yadda saxlamaq üçün bir çox düşüncə tələb edən çalışmalardan istifadə edilməli, şagirdlərin düşüncə tərzinə təsir etməli və aktiv fəaliyyətlərlə məşğul olmalıdırlar. Hər dərsdə iki və ya üç çətin yazılışlı yeni söz öyrədilməli və ardıcıl şəkildə təqdim olunmalıdır. Ümumiyyətlə eyni sözlər zaman-zaman tədqiqat mətninə daxil edilməli və onlarla edilən işlər müəyyən bir sistemdə təşkil edilməlidir.

— Hər yeni söz şagirdlərin vizual qavrayışını özündə birləşdirməli və çətin yazılışa diqqət yetirməlidir;

— Şagirdlər sözlərin tələffüzünü və hərflərin quruluşunu başa düşməlidirlər;

— Şagirdlər sözlərin mənasını anlamalıdırlar;

— Şagirdlər müəllimin diktəsinə uyğun olaraq sözdə olan orfoqram boşluqları yazmaq qabiliyyətinə malik olmalıdır;

— Şagirdlər çətin sözləri cümlələrdə istifadə etməyi bacarmalıdır;

— Bir dərsdə 4-dən çox çətin söz olmamalıdır;

— Yazmaq çətin olan sözlər gələcək öyrənmədə təkrarlanmalıdır;

— Dərs ilinin sonunda həmin ildə öyrədilən sözlərin şagirdlər tərəfindən nə dərəcədə mənimsəndiyini yoxlamalısınız və s.

Professor Y.Ş. Kərimovun fikrincə, btidai sinifdə orfoqrafik məşğələlər, xüsusən də çətin personajların şüurlu şəkildə öyrədilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu məşğələlər müxtəlif tipli, rəngarəng, maraqlı və düşündürücü olmalı, az yaşlı şagirdləri sıxmamalıdır. Buna görə də metodik ədəbiyyatda bir neçə tədqiqatın aparılması tövsiyə olunur:

- Buraxılmış hərflərlə bir sözü tamamlamaq;
- Diktəyə görə sözlərin mənasını izah etmək;
- 3-4 sözlə bağlı olan izahlı lüğət - orfoqrafiya imlası;
- Lüğət imlası, məsələn, müəllim dedi: “qatarın paravoza birləşdirilən tərəfi”, uşaqlar yazır: “vaqon”, meyvə və qarpızın bitdiyi yerə” (bostan), “lövhəyə yazı yazdığımız əşya” (təbaşir), “göylə yerin birləşdiyi nöqtə” (üfüq) və s.
- Əşyaların fotosəkilləri (pomidor, dükan, paraxod və s.)
- Xüsusi olaraq çatdırılan qrammatika mövzusu üçün 10-15 sözdən ibarət olan imlanın yazılması;
- Qrammatika və orfoqrafiya öyrənilməsi;
- Sözü kontekstdə istifadə etmək və s. (8).

Dilimizdəki mövcud olan bəzi sözləri yazmaq çətindir. Bunlara qəhrəman, şans, qabiliyyət, əsas, bənövşə, tövbə, bərabərlik və fəzilət kimi sözlər daxildir. Orfoqrafiyanı öyrənən zaman tətbiq olunacaq metod, həmçinin də iş kateqoriyalarında seçim edərkən, ilk olaraq bunların xüsusiyyətinə diqqət yetirmək lazımdır. Birinci növ olan çətin orfoqramlı sözləri öyrətmək məqsədi ilə orfoepik və orfoqrafik təhlillərdən istifadə etmək, mövzuya uyğun olan tapşırıqlar əsasında şagirdləri yoxlamaq, gərəkli olarsa, şagirdlərin diqqətini, məhz səhv oluna biləcək, nöqtəyə cəlb etmək lazım gəlir. Deyə bilirik ki, “qəhrəman” sözündə əksər şagirdlərin nəzəri ikinci ə saitinə cəlb olunacaqdır. Buna səbəb, şagirdlərin yarı hissəsinin, məhz bu səsi yazmaqda səhv etməsidir (“qəhrəman” deyil, “qəhrəman” qeyd edirlər). Məsələn, “peşiman” sözündə məqsəd şagirdlərin əsas diqqətini hərf və səs sayına cəlb etmək olur. Qeyd etmək lazımdır ki, “peşman” sözü 2 hecadan və 6 səsədən ibarətdir və i hərfi ş samitindən sonra yazılmır.

Bütün qaydaların öyrədilməsində üzəndəki qüsurətdən və lüğət əsaslı imlalardan istifadə etmək daha məqsədəuyğundur. Bu təhlil xüsusi və ümumi imla öyrənmək üçün istifadə edilə bilər. Birinci vəziyyətdə imla təhlili orfoqrafiya təhlili ilə paralel olaraq reallaşdırılır. İkinci vəziyyətdə, orfoqrafiya təhlili ilə əlaqə nisbətən zəifdir. Belə ki, hər hansı bir orfoqrafiya qaydasının öyrədilməsində iki vacib mərhələ mövcuddur.

Bunlardan ilki verilmiş qaydaları dərk etmək və öyrənməkdən, ikincisi isə avtomatlaşdırma prosesi üçün təmirlərdən təşkil olunmuşdur.

Birinci mərhələ də xüsusən 2 mərhələyə bölünür. Birinci mərhələnin ilk mərhələsində qaydalar şüurlu şəkildə mənimsənilir və şagirdlərə izah edilir. Bu mərhələdə qaydaları sisteməlik şəkildə öyrənmək məsləhətdir. Bu vəziyyətdə əyani vasitələrdən istifadə çox əhəmiyyətli olur. İkinci mərhələ birinci mərhələdən fərqlənməsə də, fərqli funksiyalara malikdir. Bu mərhələ sözlərin yazılışı qaydalara uyğun olaraq izah edilir. Prof. B.A. Əhmədov belə hesab edir ki, bu qaydaların izah etdiyi vizual qayda nə olursa olsun, əyani vəsaitlər Azərbaycan dili stendində asılır və həmin tarixdən qüvvəyə minir. Bundan sonra şagirdlər həm oxumağa, həm də əzbərləməyə başlayırlar və sonra bu qaydaları yazılı şəkildə tətbiq edirlər. Bu, həmçinin sonrakı dərslərdə, həmin sözlərlə rəhbər və rəhbərsiz mətnlərin zəngin bağlantıları haqqında çox çalışmaları reallaşdırır. Beləliklə də, işin ilk iki mərhələsi başa çatdıqdan sonra işin ikinci mərhələsi - tədris və test başlayır və bu tapşırıqlar yoxlanılır, qiymətləndirilir və dəfələrlə təkrarlanır (3).

Avtomatik işlər yalnız dil dərslərinin mərhələləri ilə məhdudlaşmır. Oxu dərslərində şagirdlər bu fərqli sözlərin yazılışını və həmin sözlərin yazılma qaydalarını izah etməlidirlər. Digər fənlər üzrə müəllimlər bu aspektə diqqət yetirsələr, avtomatlaşdırma daha tez bir şəkildə reallaşdırıla bilər.

Məqalənin aktuallığı. Müasir dövrdə dil tədrisinin qarşısında duran ən vacib öhdəliklər-

dən biri də şagirdlərə orfoqrafik cəhətdən savadlı, düzgün, aydın və rəvan yazı vərdişi aşılanmaqdır. Savadlı yazının əsası, məhz düzgün tələffüzdür. Savadlı yazı isə, əsasən dilimizin orfoqrafiya qaydalarının köməyi ilə həyata keçirilir. Qrammatik, orfoqrafik qaydaların mənimsədilməsi şagirdlərin düzgün yazı vərdişinə yiyələnməsini sürətləndirir. Məhz qaydanı yaxşı bilən şagird onu yüzlərlə sözün yazılışına tətbiq edə bilər.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə yazılışı çətin olan sözlərin öyrədilməsinin mahiyyəti və məzmunu araşdırılmış, mənimsədilməsinin yolları müəyyənləşdirilmiş və təşkil forması səciyyələndirilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə yazılışı çətin olan sözlərin mənimsədilməsi yollarının daha da təkmilləşdirməsi qaydaları əks olunmuşdur. Bu məqalədən ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. A. Abdullayev. İbtidai məktəbdə Azərbaycan dili tədrisinin metodikası. Bakı, 1962.
2. A. Məmmədov. Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi: (Dərs vəsaiti). Bakı, 2011.
3. B. Əhmədov. Azərbaycan dili təliminin qanunları, prinsipləri və metodları. Bakı, 1974.
4. Orta məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası (II hissə). Maarif, 1977.
5. Ş. Nəbiyeva. Ana dili tədrisi metodikasının aktual problemləri. Bakı, 2010.
6. Y. Kərimov. Ana dilinin tədrisi metodikası (dərslik). Bakı: Kövsər, 2011-2015.
7. Y. Kərimov. Ana dili tədrisi metodikasının nəzəri problemləri. Bakı, 2005.
8. Y. Kərimov. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 1997.

A.A. Мамедли

Способы выучить трудные для написания слова

Резюме

Письмо - один из важнейших факторов сохранения жизнеспособности языка. Таким образом, наш народ имеет древнее историческое происхождение, древнюю письменную традицию и письменную культуру. Процесс развития языка, нововведений и изменений требует публикации нового орфографического словаря. Орфографический словарь — это юридическая норма, отражающая правильное написание словаря литературного языка. В этом развивающемся языке, особенно с точки зрения лексики, необходимо сформировать новые принципы, чтобы они нашли отражение в правилах легализации нововведений в орфографических словарях.

В статье исследуются сущность и содержание обучения сложным для написания словам, определяются способы их усвоения и дается характеристика формы организации.

A.A. Mammadli**Ways to learn words that are difficult to spell****Summary**

One of the most important factors in preserving the vitality of language is writing. Thus, our nation has an ancient historical origin, ancient writing tradition and writing culture. The process of language development, innovation and change necessitates the publication of a new spelling dictionary. A spelling dictionary is a legal rule that reflects the correct spelling of a literary language dictionary. In this evolving language, especially in terms of vocabulary, new principles need to be formed in order to be reflected in the rules of legalization of innovations in spelling dictionaries.

The article also examines the essence and content of teaching words that are difficult to write, identifies ways to master them and characterizes the form of organization.

Redaksiyaya daxil olub: 25.09.2021